

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ
ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ПЕТИ

КРЪСТЬО МИСИРКОВ ЗА БЪЛГАРСКАТА КАУЗА В БЕСАРАБИЯ

Благовест Нягулов

Противоречивата личност на Кръстьо Мисирков е била често обект на исторически проучвания, особено в създадената след Втората световна война Социалистическа република Македония. Там той е разглеждан и оценяван едностранчиво и тенденциозно, за да бъде поставен на пиедестал като основоположник на съвременния македонски литературен език, автор на първата книга и първото списание на този език, виден идеолог на македонската нация¹. В отговор на тези твърдения българската историческа книжнина и публицистика доказва убедително, че въпреки крайната непоследователност и дори обърканост на някои идейни схващания на Кр. Мисирков, през по-голямата част от своя живот той се извява като българин, който отстоява българските национални интереси².

Роден през 1874 г. в с. Постол, Енидже-Вардарско, Кр. Мисирков получава педагогическо и хуманитарно образование в Сърбия и Русия. Членува в Дружеството на българските студенти и в Тайния Македоно-одрински кръжок в Санкт-Петербург. Учителства в Битоля, Бердянск, Одеса, Кишинев и др. Своята „македонистка“ дейност Мисирков развива главно през годините непосредствено след Илинденско-Преображенското въстание, но скоро сам се отказва категорично от идеите си за отделна „македонска народност“. Въпреки някои частични „македонистки“ отклонения, след 1907 г. той застава на български, а понякога дори и на великобългарски национални позиции както в своите публикации, така и в обществената си дейност. Един от най-убедителните примери за това са неговите обществено-политически и културно-просветни изяви в Бесарабия през 1917 — 1918 г., когато областта извървява пътя от руска губерния до безусловното ѝ присъединяване към Румъния.

Досега този период от живота на Кр. Мисирков е осветляван главно въз основа на неговите кратки автобиографични спомени и някои други източници. Те дават информация за активната дейност на Мисирков като български депутат в „парламента“ на автономна Бесарабия (т. нар. „Сфатул Църий“), организатор и секретар на Българо-гагаузко-немската училищно-просветна комисия в областта, основател и ръководител на педагогическите курсове в Болград за подготовка на учители за българ-

ските училища, главен деятел за снабдяването на бесарабските българи с учебници и книги от България. В литературата се споменават също неговите планове за създаване на „българо-гагаузка република“ в Южна Бесарабия и протестните му действия срещу насилията на румънските власти в областта. Заради всичко това през ноември 1918 г. той е арестуван и експулсиран от Румъния³. Тази дейност откроява Кр. Мисирков като един от най-активните радетели и на българската кауза и ръководен деец на българското движение в Бесарабия през 1917 — 1918 г.

Меко казано, странен е начинът, по който тази пробългарска дейност на Кр. Мисирков в Бесарабия се коментира и оценява от историците в Скопие. В бележка към текста на неговата автобиография, публикувана в „Гласник на Институтот за национална история“, се споменава, че фактически Мисирков представял „южното славянство“ в бесарабския „парламент“, къй като в областта живеели не само българи, но и „македонци“, а той се ползвал с авторитет както сред едните, така и сред другите⁴. Тази „интернационална“ трактовка се аргументира допълнително от Бл. Ристовски. Според него, тогава Кр. Мисирков нямал възможност да работи за „македонския народ“ и затова подпомагал борбата на малцинствата в Бесарабия за техните права, и преди всичко борбата на „най-близкото“ му национално малцинство — българското⁵.

Дали в Бесарабия може да се говори за „македонско“ малцинство и доколко Кр. Мисирков е бил приобщен именно към каузата на тамошните българи — потомци на преселници от българските земи, включително и от Македония, можем да разберем най-добре от приложеното изложение. То е писано от самия Мисирков на 8/21 юни 1918 г. в София по време на неговата акция за снабдяване на бесарабските българи с учебници и книги от България и е адресирано до българския премиер и външен министър Васил Радославов. Досега това изложение не е било известно на изследователите⁶. То беше открито във фонда на Дирекцията на изповеданията към Министерството на външните работи и изповеданията, който се съхранява в Централния държавен исторически архив в София.

Съдържанието на изложението потвърждава пълното отъждествяване на Кр. Мисирков с българите в Бесарабия и активното му ангажиране със защитата на тяхната кауза. То представя за първи път подробно вижданията на Мисирков за решаването на Бесарабския и Добруджанския въпрос с оглед българските национални интереси и хвърля нова светлина върху положението и нуждите на бесарабските българи, както и върху проявите на тяхното национално движение през 1917 — 1918 г.

Изложението се публикува изцяло (вж. Приложение). Правописът е осъвременен, като са запазени характерните особености на езика и стила. Допълненията са поставени в квадратни скоби. Текстът е снабден с пояснителни бележки.

Публикацията на изложението ще допринесе за по-пълното изследване и опознаване на нееднозначната личност на Кръстьо Мисирков и на историческата съдба на компактната и многобройна българска диаспора в Бесарабия. Документът поражда интерес и поради актуализирането в наши дни на проблема за подкрепата от страна на България на културно-просветното дело на българските общности зад граница.

Бележки

¹ Ристовски, Бл. Кръстьо Мисирков (1874 — 1926). Скопје, 1966; Същият. Кръстьо Мисирков (1874 — 1926). Битола, 1986, и др.

² Велев, Н. Из политико-обществената дейност на Кръстьо Петков Мисирков. — ИПр, 1968, кн. 5, с. 70 — 86; Църнушанов, К. Македонизмът и съпротивата на Македония срещу него. С., 1992, с. 20 и сл.; Михайлов, Ив. Избрани произведения. С., 1993, 385 — 402.

³ Велев, Н. Пос. съч., с. 23 — 25; Тодоров, П. Основаване и начална дейност на Софийското дружество „Бесарабски българи“ (1918 — 1919 г.). — В: Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. Том първи. В. Търново, 1992, 148 — 150.

⁴ Страници од автобиографијата на Кръстьо П. Мисирков. — Гласник на Институтот за национална историја. Скопје, г. 3, 1959, бр. 1, 281 — 282.

⁵ Ристовски, Бл. Кръстьо Мисирков (1874 — 1926). Битола, 1986, с. 137 — 139.

⁶ Някои данни от изложението са използвани в моя публикация. Вж. Нягулов, Бл. Културно-просветни проблеми на българите в Бесарабия (1917 — 1940). — В: Болградската гимназия. С., 1993, 125 — 127.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Изложение на Кръстьо Мисирков до министъра на външните работи и изповеданията на България относно положението в Бесарабия и нуждите на тамошното българско население

София, 8/21 юни 1918 г.

До Господин Министра на вънкашните работи.

Като депутат, който представ[л]ява българското население в Бесарабия в Бесарабския парламент „Сфатул Църий“¹, като секретар на Българо-гагаушко-немската училищно-просветна комисия при Директориата на народното образование в Бесарабия² и като директор на курсовете, открити в гр. Болград за подготвяне [на] българските учители в Бесарабия и преподаване от началото на идущата учебна година в училищата в българските села на български език, имам честта да Ви дам следното изложение за положението на пещата в Бесарабия и за нуждите на българското население там, като Ви моля да ни окажете Вашето съдействие по удовлетвор[ен]ието на насущните нужди на българското население в Бесарабия и преди всичко на неговите културно-просветителни нужди.

По общото положение на работите в Бесарабия, за хода на събитията там от началото на руската революция и до присъединението на Бесарабия към Румъния аз няма подробно да се спирам, защото по тези въпроси съм изпратил до Вас едно анонимно писмо и едно със своя пълен подпис,

което написах на другия ден след присъединението на Бесарабия към Ромъния и освен това специално съм пътувал в град Одеса в април месец при г. Влахова³ и три дена съм го запознавал с бесарабските работи, за които си е направил подробни бележки, за да ги Ви съобщи на Вас.

Присъединението на Бесарабия еднъж стана свършен факт и стана във форма най-желателна за Ромъния: присъединението си е свършен факт и частна работа на Ромъния и Бесарабия, утвърдени само с мълчаливото съгласие на най-заинтересованите в неувеличението на Ромъния държави — България и Унгария. В присъединението на Бесарабия победената в тая война Ромъния постигна много по-голям дипломатически и политически успех, отколкото победителката Русия в 1877 година: С[ан]-Стефанският договор въз основа на принципа за ненарушаване на равновесието бе ревизиран в Берлин и изменен⁴, а актът от 27 март (10 април) от 1918 г. за присъединението на Бесарабия към Ромъния⁵ изглежда ще остане без ревизия и изменение, без специално оговаряне и гарантиране с международен договор правата на националните малцинства в Бесарабия или раздела ѝ между съседите въз основа на националния принцип. Отсъствието на възражения против пълното присъединение, без всички оговарвания, на цяла Бесарабия към Ромъния е за очудване: Маджарско не може да се радва на уголемяването на Ромъния предвид на ромънските претенции върху всички Източна Унгария до Тиса; България поне е могла да постави известни условия за своето съгласие за признаването на присъединението на Бесарабия, а именно България е съгласна да признае това присъедин[ен]ие и особено присъединението на южната половина на Бесарабия, дето българското население, без гагаузите, съставлява средно 20 % от всичкото население на тая половина, върху която Ромъния няма ни етнографически, ни исторически права, само изхождайки от добрата си воля и желание да се даде на Ромъния изход към море, в замяна на отстъпената на България Добруджа, завоювана от българската армия в тая война и принадлежаща на България географически, исторически и етнографически. България обуславя своето съгласие на присъединение към Ромъния на Южна Бесарабия с българско население във вид на една добра отстъпка на Ромъния за изгубената от нея Добруджа, но само в такъв случай, ако всички Добруджа бъде само на България, а не представлява кондоминиум. В случай, че последното има място, то България може да иска установлението на кондоминиум и за южната половина на Бесарабия въз основа на етнографическия и исторически принципи: България, Турция, Украйна, Русия, Германия и Ромъния трябва да получат равни права в управлението на Бендерския, Акерманския, Измаилския и Кагулския уезди⁶. Ако подобна идея се отхвърля за Бесарабия, ако България безусловно се отказва от своите национално-етнографически права върху Южна Бесарабия, то очевидно тя има законно право да срещне същата предупредителност към себе си от страна на своите съюзници и на Ромъния във въпроса за Добруджа.

С други думи, бесарабският въпрос по искането на България може да бъде ревизиран в свързка с добруджанския и тая ревизия тряб[в]а да

запротоколира, че Четворният съюз⁷ великодушно отстъпва на Ромъния цяла Южна Бесарабия, страна, която нито исторически, нито етнографически не принадлежи на ромъните, само във вид на обезщетение за преминаването на Добруджа към България, която принадлежи на последната и по право на завоевание и географически, и исторически, и етнографически. Южна Бесарабия се дава на Ромъния, за да има пряк изход към Черно море в замяна на изгубената Добруджа⁸.

Второто условие за признаване присъединението, това е вмъкването в договора на Четворния съюз с Ромъния върху бесарабския въпрос всичките искания на бесарабските българи, изложени в мемоара на живущите в България бесарабски българи до Вас, Господине Министре, преди подписването на Букурещкия мир от тая 1918 г.⁹

За положението на българите в Бесарабия и за нашите нужди там мога да съобща: 1. Руското управление в страната е било благоприятно за материалното благополучие на бесарабските българи, но е влияло разлагающе в духовно-национално отношение. При все това, че българите в Бесарабия [са] доста заможни, между тях има доста едри земевладелци, че българите са трудолюбиви, любознателни, обичат просвещението и дават голям процент и грамотни, и хора със завършено средно и висше образование, в Бесарабия няма българска духовна култура, няма българска литература, б[ългарска] преса, б[ългарски] училища, няма българска интелигенция: вместо последната там има между другата, руска интелигенция от български произход. Руските училища в Бесарабия не са просвещавали бесарабските българи, ами са ги русифицирали и отчуждавали българските интелигентни хора от българската народна маса. Младото поколение на българското градско и (земевладелско) заможно население владее руски в[место] български език; по-бедните българи-граждани се ромънизират. В Бесарабия няма никаква българска книжка; даже и ония малко книжки, които са се намирали в Болград до последната война, бяха унищожени поради преследването на българите в свързка с войната. Интелигентните обрусели българи дотолкова са неосведомени за България, че навред с удивление чуват за съществуването на българска литература и наука. Никъде няма българско читалище. Затова първата и най-главната задача за нас, българите в Бесарабия, е създаването [на] свои български училища и широко разпространение из народа [на] българската книга. Училищното и в[н]училищното образование е главната задача на момента за нас. Образованието и неговото национализиране интересува народностите, живущи в Бесарабия, още от миналата година и с него усърдно се е занимавал още миналото лято учебният отдел на Бесарабската губернска земска управа, при която миналото лято възникнаха национални училищни комисии за национализир[ан]е училищата в Бесарабия. С тая цел Б[есарабската] г[убернска] з[емска] управа¹⁰ е отпущала на националните училищно-просветни комисии парични средства за съдържане¹¹ секретарите на комисииите, за окръжни училищни и в[н]училищни инструктори, за печатане [на] учебници, за национални училищни конференции, за курсове по подготвяне [на] учителите за преподаване в национализираните

училища. Най-фаворизирана националност бяха ромънците; след тях вървяха украинците и евреите. Най-нефаворизирани бяха българите, които поради войната на България с Русия и се страхуваха да се събират, и нямаха възможност да поискат духовната подкрепа на България, и най-после поради обрусението им не виждаха нито нужда, нито полза в национализирането на училищата. Затова опитите от лятото на миналата година да организираме национална училищна комисия пропаднаха без резултат и комисията ни се организира само на 19 ноември 1917 година и бе призната от Бесарабския Директориат по народното образование и почна да функционира през февруарий месец 1918 год., когато тя се преобразува в Българско-гагаушко-немска училищно-просветна комисия със секретар българин, за какъв[то] аз останах. Комисията ни се състои от 8 души българи, предимно гимназиялни учители, 4 гагаузи, 4 немци и по един поляк и ерменец. Тя заседава еднъж в неделата и служи за посредник между националните училища и Директориата на Нар[одното] образование.

Съществуващите от миналата година — Молдавската, Украинската и Еврейската комисии, имат вече свои учебници за училищата, или издадени в Бесарабия, или изписани от Ромъния или Украйна, инструктори и национализирани училища. Но миналата година национализирането на училищата се признаваше за незадължително и само за желателно явление. Тая година, след присъединението на Бесарабия към Ромъния, национализирането на училищата се признава за задължително за всички училища, предвид на това, че ромънците и от Бесарабия, и от Ромъния считат своето положение в Бесарабия непрочно¹², докато тук има руско влияние. Руският език сплотява всички народности в Бесарабия и с това създава една сплотена опозиция на асимилаторските стремления на ромънските патриоти и власти. Най-добро средство против тая сплотеност е национализирането на училищата, т. е. културното раздробване на немолдованските (неромънските) населения, след което ще се почне преследването на националностите и тяхното ромънизирание. По такъв начин национализирането на училищата е и първата стъпка към ромънизиранието на бесарабските народности.

Нашата Училищно-просветна комисия в Кишинев не се уплаши от намеренията на ромънците и реши да се възползува със сегашното настроение на „Сфатул Църрий“ и на Директориата по народното образование за национализиране [на] училищата, за да създаде в Бесарабия български училища, български културни центрове и да разпространи българска книга и съзнание [за] единството на българската народност и да пробуди българското национално чувство там, дето е почнало да заглъхва. С тая цел ний се възползувахме с разрешения кредит за отваряне [на] летни педагогически курсове за български учители, които ще искат да се настанят и да си останат в българските училища от началото на идущата година. Под моето ръководство тези курсове бяха отворени с тържествено богослужение в катедралната църква в Болград при стечението на многобройна публика от местни жители на 22 май ст[ар] ст[ил] и ще продължават до 5

юли тая година. На курсовете се записаха повече от 350 души учители и учителки или свършивши тая година гимназията, м[ъжка] и дев[ическа] в гр. Болград.

Главната нужда и за курсистите, и за българското население изобщо е в българската книга. Не по-малко ни бяха нужни и по-голям брой лектори, но бесарабският „Сфатул Църрий“ и Съветът на бесарабските директори¹³ ни отказаха в разрешението да повикаме от България лектори. За български книги и пособия за курсовете още от началото на месец май аз изпратих от името на нашата Училищно-просветна комисия официално писмо до г. Министера на народното просвещение в България¹⁴, в което молих да ни се изпратят до 21 май в Измаил за нуждите на курсистите по 200 екземпляра от всеки учебник по всеки предмет във всяко отделение на основните училища и във всеки клас на прогимназиите. Тъй като до края на месец май ст[ар] ст[ил] не се е получил никакъв отговор на това писмо, то по желанието на курсистите и с разрешението на измаилския префект, аз заминах в България за набавяне [на] гореказаните учебници, които сега вече са нужни не по 200, а по 500 екземпляра всеки, за да могат да бъдат удовлетворени всички курсисти, които [е] възможно, че са станали повече, а също за удовлетворение на някои от гражданите на гр. Болград. Също в такова количество екземпляри са нужни и някои други пособия и книги, като напр[имер] : 1) Читанка за I доп[ълнителен] курс; 2) Читанка за II доп[ълнителен] курс; 3) и 4) Естествознание за I и II доп[ълнителни] курсове; 5) Д-р В. А. Манова и Ив. Кръстев „Практиката ни през първата училищна година“, Пловдив, Кн[иги]оиздател[ство] „Хр. Г. Данов“; 6) Същите автори, „Практиката ни през втората училищна година“, Чч. I и II. Последните две ръководства могат да бъдат доставени и в малко количество — в 250 екземпляра всяко. Също в такова число би трябвало да се доставят в Бесарабия: училищни дневници, портрети на български писатели, карти на Балканския полуостров и други учебни помагала, сборници от български народни песенни материали и по 8 екземпляра от всички по-добри български произведения от българската белетристика и наука и педагогика, които биха били разпределени по един екземпляр между Българските училищно-просветни комисии при Губернското земство (т. е. при Директориата на народното образование) в Кишинев и при Уездните земства в гр. Бендери, Акерман, Измаил и Болград и по един екземпляр за българските мъжка и женска гимназии и Комратското училище (реална гимназия).

Доставянето на всички гореказани книги и помагала в Бесарабия в най-скоро време е твърде нужно, защото се туря началото на националното дело в Бесарабия и нужно е щото това начало да почива на твърда основа. Сега проникването на българската [книга] в Бесарабия [е] по-възможно, отколкото в каквото и да било друго време. Затова желателно би било, щото българското правителство да се възползува със случая на функционирането на курсовете за български учители в Бесарабия и с моето пребиваване тук, [за] да снабди българското учителство и население с горе-преброените учебни книги и помагала.

Освен основните училища, отварянето [на] допълнителни курсове, читалища и библиотеки, българското население в Бесарабия ще бъде принудено само да се грижи за отварянето [на] нови училища там, дето таки[ва] са недостатъчни или съвършено отсъствуват; само ще се грижи за отваряне [на] прогимназии, специални училища и подвижни катедри по земеделие и занаяти; само ще трябва да се грижи за педагогическо училище и гимназии мъжки и девическа, каквито са Болградската мъжка и девическа и Комратската реална м[ъжка] гимназия. Във всички тези въпроси ний, живущите в Бесарабия българи не веднъж ще бъдем принудени да се обръщаме до помощта и съдействието на българското правителство и общество, които, надяваме се, не ще ни откажат в просимото¹⁵.

Приемете, Господине Министре, уверенията ми в най-дълбоко към Вас почитание.

Секретар на Сфатул Църрий, Секретар на Българско-гагаушко-немската училищно-просветна комисия в Кишинев и Директор на шестнеделните курсове за учители-българи в гр. Болград

[подпис] К. Мисирков

Централен държавен исторически архив, ф. 166, оп. 2, а. с. 35, л. 2 — 5. Оригинал. Ръкопис.

Бележки към приложението

¹ Sfătul Țării (рум.) — Съвет на страната, наричан още Бесарабски народен съвет. Избран на 8 ноември 1917 г. (датите са по нов стил), „за да администрира всички дела на автономна Бесарабия“ до свикването на Учредително събрание. Изпълнява функциите на парламент на Бесарабия до обявяването на безусловно присъединяване на областта към Румъния на 10 декември 1918 г. Състои се от представители на всички местни националности, включително двама българи и двама гагаузи, които съставят обща парламентарна фракция, начело с Кр. Мисирков.

² Директоратът на народното образование изпълнява функциите на просветно министерство след обявяването на Молдавската демократична република (република Бесарабия) в границите на Руската федеративна демократична република на 16 декември 1917 г.

³ Димитър Влахов (1878 — 1953) — деец на македонското движение. От 5 юни до 22 септември 1915 г. е български консул в Одеса.

⁴ Авторът има предвид ревизирането на прелиминарния Сан-Стефански мирен договор (3 март 1878 г.) от Берлинския договор (1 юли с. г.), преди всичко що се отнася до границите на българската държава.

⁵ На 9 април 1918 г. Сфатул Църрий приема декларация за присъединяването на Молдавската демократична република (Република Бесарабия) към Румъния, при запазване на нейния автономен статут. Българо-гагаузката фракция се въздържа при гласуването на декларацията.

⁶ Уезди (рус.) — околии, административни поделения на губернията в Русия.

⁷ „Четворният съюз“ е наименование, използвано за означаване на една от двете военнополитически групировки по време на Първата световна война. Съюзът включва Германия, Австро-Унгария (или т. нар. Централни сили), Турция и България.

⁸ По времето, когато Кр. Мисирков пише своето изложение, вече е сключен Букурещкият мирен договор (7 май 1918 г.) между Четворния съюз и Румъния, който слага край на румънското участие в Първата световна война. По силата на този договор Южна Добруджа е върната на България, а в Северна Добруджа се установява т. нар. „кондоминиум“, или съвместно управление на държавите от Четворния съюз. Освен това договорът предоставя на Румъния правото да владее окупираната вече от нейните войски Бесарабия. Това решение е наложено преди всичко от Германия и Австро-Унгария и е съобразено с техните интереси да не допускат обща граница между България и Украйна или Русия. Но то се дължи също така и на позицията на България, която почти напълно пренебрегва Бесарабския въпрос и положението на тамошните българи. В този смисъл критиката на Кр. Мисирков към българската политика е основателна. Неговите предложения за съвместно решаване на Бесарабския и на Добруджанския въпрос с оглед защитата на българските национални интереси са логични, но и практически вече неосъществими в тогавашния момент.

⁹ Вж.: Мемоар на бесарабските българи, граждани на Царството. С., 1928. Мемоарът е съставен на 14 март 1918 г. и е изпратен на българския премиер В. Радославов във връзка със сключването на прелиминарния мирен договор между Четворния съюз и Румъния, подписан в Буфтя на 5 март с. г. Договорът санкционира присъединяването на Бесарабия към Румъния и разрешава оставането на румънските войски там. В мемоара се иска по време на преговорите с Румъния да се предвидят гаранции за осигуряване на културно-просветна и административна автономия на българите в Бесарабия.

¹⁰ Става дума за Областната управа на Бесарабската губерния в Русия.

¹¹ Авторът има предвид „издържане“.

¹² Непрочно (рус.) — несигурно, нетрайно.

¹³ Съветът на бесарабските директори е избран от Сфатул Църрий на 16 декември 1917 г. и изпълнява функциите на правителство на Молдавската демократична република.

¹⁴ По това време управляващ Министерството на народното просвещение в София е Петър Пешев.

¹⁵ От други източници е известно, че със съдействието на българските военни власти и Генералния щаб на българската армия, на Централния добруджански народен съвет в Бабадаг и Върховния управителен комитет на емигрантската Добруджанска организация в София и на Славянското благотворително дружество в София Кр. Мисирков успява да пренесе и събере в Бесарабия около 5 000 български учебници, пособия и книги.